

DOROTA WIŚNIEWSKA
(Łódź)

Intercyza Matyldy Scheibler

Der Ehevertrag von Mathilde Scheibler

1. Zasady ogólne: 1.1. Ustawowy ustrój majątkowy; 1.2. Warunki powstania umownego ustroju majątkowego; 1.3. Wybór ustroju przez strony. 2. Wspólność majątkowa. 3. Praktyka: 3.1. Uczestnicy aktu małżeńskiej umowy majątkowej; 3.1.1. Nupturienti, 3.1.2. Inne osoby, których obecność była niezbędna przy podpisywaniu intercyzy; 3.2. Czas i miejsce sporządzenia umowy; 3.3. Postanowienia umowy; 3.3.1. Teraźniejszy majątek każdego z przyszłych małżonków, 3.3.2. Ustrój majątkowy, 3.3.3. Dodatkowe klauzule zawarte w umowie, 3.3.4. Klauzula o obowiązku ujawnienia w akcie małżeńskim faktu zawarcia umowy, 4. Podsumowanie.

1. Allgemeine Voraussetzungen; 1.1. Gesetzlicher Güterstand; 1.2. Bedingungen der Entstehung des vertraglichen Güterstandes; 1.3. Wahl des Güterstandes durch die Parteien; 2. Eheliche Gütergemeinschaft; 3. Anwendung in der Praxis; 3.1. Partizipanten des Ehevertrages; 3.1.1. Brautleute; 3.1.2. Andere Personen, deren Anwesenheit zur Schließung des Ehevertrages unerlässlich war; 3.2 Zeit und Ort der Zeichnung des Vertrages; 3.3. Bestimmungen des Vertrages; 3.3.1. Aktueller Vermögensstand beider zukünftiger Ehegatten; 3.3.2. Der Güterstand; 3.3.3. Zusätzliche Klauseln des Vertrages; 3.3.4. Klausel über die Pflicht der Offenbarung der Tatsache einer Schließung des Vertrages in der Heiratsurkunde; 4. Zusammenfassung.

1

Stosunki majątkowe między małżonkami w Królestwie Polskim podlegały regulacji Kodeksu Cywilnego Królestwa Polskiego (dalej: KCKP), obowiązującego od 1 stycznia 1826 r.¹ Mogły one funkcjonować w ramach ustawowego ustroju majątkowego lub ustroju umownego wskazanego przez małżonków².

1.1. W razie braku regulacji umownej, tzn. w razie niezawarcia małżeńskiej umowy majątkowej lub w razie jej nieważności³, stosunki majątkowe między małżonkami regulowało prawo – Oddział II KCKP: *O prawach i obowiązkach między*

¹ Art. 1 Prawa przechodniego: „Księga I. oraz tytuł V. i XVIII. Księgi III. Kodeksu Cywilnego dotąd obowiązującego, na koniec Oddział I. Działu V. Prawa Sejmowego z dnia 26 Kwietnia 1818 roku, z końcem dnia 31. Grudnia 1825 roku w swjej mocy ustają, a w miejsce tych praw, Księga I. Kodeksu Cywilnego Królestwa Polskiego i prawo osobne o przywilejach i hipotekach z dniem 1. Stycznia 1826 roku zacząć obowiązować”.

² Majątkowe stosunki między małżonkami regulowały art. 191–230 KCKP.

³ Nieważność intercyzy mogła zachodzić w razie naruszenia przepisów ogólnych dotyczących ważności umów zawartych w dziale II: *O istotnych warunkach do ważności umów* (Księga III, Tytuł III Kodeksu Napoleona) oraz w przypadku nieprzestrzegania wymogów wprowadzonych przez ustawę notarialną. Skutek taki mógł również wystąpić w razie wykroczenia przeciwko przepisom szczególnym, dotyczącym małżeńskich umów majątkowych, zawartym w KCKP.

dzy małżonkami ze względu na ich stosunki majątkowe w przypadku niezawarcia w tej mierze umowy. W takiej sytuacji przewidziano zasadę tzw. wyłączności majątkowej.

Wyłączność majątkowa cechowała się istnieniem dwóch odrębnych majątków: stanowiącego własność męża i drugiego – pozostającego własnością żony. Jednak na podstawie art. 192 KCKP uprawnienia majątkowe żony zostały poważnie ograniczone, gdyż przepis ten przekazywał na rzecz męża zarząd i użytkowanie majątku pozostającego jej własnością⁴. Ustawodawca uzasadnił taką regulację koniecznością umożliwienia mężowi realizacji spoczywającego na nim obowiązku ponoszenia majątkowych ciężarów małżeństwa⁵.

1.2. Alternatywą dla systemu ustawowego był ustrój umowny, który można było wprowadzić wyłącznie w drodze zawarcia tzw. intercyzy, czyli małżeńskiej umowy majątkowej. Artykuły 207 i 209 KCKP stanowiły ogólną zasadę, zgodnie z którą umowa taka mogła zostać zawarta tylko przed zawarciem małżeństwa i nie podlegała żadnym zmianom w czasie jego trwania⁶. Od tej reguły istniały jednak dwa wyjątki.

1.2.1. Po pierwsze, małżeńską umowę majątkową mogli zawrzeć małżonkowie pozostający na czas nieograniczony w separacji wówczas, gdy chcieli od tej separacji odstąpić. Mogli oni swobodnie uregulować stosunki majątkowe odradzającego się małżeństwa. Zezwalający na zawarcie tego rodzaju umowy art. 210 KCKP zastrzegali, iż mogło do niej dojść wyłącznie przed podjęciem przez sąd decyzji o wydaniu zgody na zniesienie separacji⁷.

1.2.2. Drugi przypadek został określony przez art. 221 *Prawa o małżeństwie*. Dopuszczał on zmianę stosunków majątkowych między małżonkami w razie wszczęcia postępowania o orzeczenie nieważności, o rozwód albo separację. Umowa taka wchodziła w życie dopiero po unieważnieniu małżeństwa, orzeczeniu rozwodu czy separacji⁸.

⁴ Wyjątek od tej zasady dopuszczał art. 199 KCKP.

⁵ Art. 192 KCKP: „Mąż przez ciąg trwającego małżeństwa zarządza majątkiem żony, i jemu jako obowiązanemu ponosić ciężary małżeńskie, służy użytkowanie majątku żony. Przepisy ogólne o użytkowaniu stosują się do użytkowania mężowi służącego, z następującymi wyjątkami: 1mo Mąż nie będzie ograniczony w użytkowaniu choćby się o spisanie inwentarza ruchomości i stanu nieruchomości żony nie postarał. 2do Nie jest obowiązany stawić rękojmi. 3tio Nie jest mocen prawa użytkowania sprzedać lub innym sposobem zbywać”.

⁶ Art. 207 KCKP: „Umowy zarządzające stosunki majątkowe między małżonkami, nie mogą być zawarte, jak przed obchodem małżeństwa przez akt przed urzędem aktowym sporządzony”; art. 209 KCKP: „Po nastąpionym obchodzie małżeństwa umowy przedślubne zmieniane być nie mogą”.

⁷ Art. 210 KCKP: „Gdy małżonkowie co do stołu i łoża na czas nieograniczony rozłączeni, odstępują od takowego rozłączenia, wolno im przed otrzymanym przyzwoleniem właściwego Sądu Cywilnego urządzić stosunki majątkowe na przyszłość przez umowę przed urzędem aktowym zawartą. Gdyby zaś umowy takowej nie zawarli, albo zawartej w protokole z powodu odstąpienia od rozłączenia w aktach stanu cywilnego spisanych stosownie do artykułu 208. nie objawili, w takim razie stosunki majątkowe będą między nimi te same na przyszłość, jakie były przed rozłączeniem”.

⁸ Art. 221 Prawa o małżeństwie: „Po rozpoczęciu sprawy o unieważnienie lub rozwiązanie małżeństwa, albo o rozłączenie co

1.3. Ustawodawca w art. 213–230 KCKP uregulował zasady funkcjonowania trzech najbardziej rozpowszechnionych na ziemiach Królestwa Polskiego małżeńskich ustrojów majątkowych. Należały do nich: rozdzielność majątkowa (art. 213–217 KCKP), rząd posagowy (art. 218–225 KCKP) i wspólność majątkowa (art. 226–230 KCKP). Osoby zawierające intercyzę mogły skorzystać z tych gotowych rozstrzygnięć ustawowych i wybrać jedną z powyższych możliwości. Wolno im było także wprowadzić inny ustrój, szczegółowo określając w umowie jego zasady. Stronom została więc przyznana znaczna swoboda ograniczona jedynie regułą, zgodnie z którą warunki zastrzeżone w intercyzie nie mogły być sprzeczne z prawem⁹. W razie pozostawienia jakiejś sfery stosunków majątkowych nieuregulowanych intercyzą, w tym zakresie podlegały one – zgodnie z art. 191 KCKP – regulacji ustawowej.

2

2.1. Artykuł 226 KCKP wprowadzał domniemanie, zgodnie z którym, gdy małżonkowie zastrzegli intercyzą wspólność majątkową, to wspólności podlegał cały majątek obojga – zarówno posiadany w chwili zawarcia małżeństwa, jak i majątek przyszły. Możliwe było jednak wyłączenie spod tego ustroju pewnych składników majątkowych¹⁰. Kodeks wskazywał, iż w razie braku odmiennych postanowień małżeńskiej umowy, ustrój ten należało traktować jako wspólność na wypadek śmierci. Oznaczało to, że dopiero w chwili śmierci jednego z małżonków, drugi stawał się właścicielem połowy majątku podlegającego wspólności¹¹. Do tego momentu jedynym skutkiem pozostawiania stosunków majątkowych pod rządem wspólności był brak możliwości zbycia lub obciążenia przez jednego z małżonków, bez zgody drugiego, połowy swoich nieruchomości oraz wierzytelności zabezpieczonych hipoteką, jeżeli podlegały one temu ustrojowi. Zgody małżonka nie mogło zastąpić nawet upoważnienie sądowe¹².

do stołu i łoża, wolno jest małżonkom urządzić, przed regentem, swoje stosunki majątkowe, na przypadek, gdyby nieważność, rozwód, albo rozłączenie co do stołu i łoża, stanowczo były wyrzeczone”.

⁹ *Dyaryusz senatu seymu Królestwa Polskiego 1825*, t. 2, Warszawa 1828, s. 75; W. Holewiński, *O stosunkach majątkowych między małżonkami, w razie niezawarcia umowy przedślubnej podług Kodeksu Cywilnego Polskiego*, Petersburg 1861, s. 66–67.

¹⁰ Art. 226 KCKP: „Gdy zastrzeżona jest wspólność między małżonkami, takowa rozciąga się do wszelkiego majątku teraźniejszego i przyszłego, jeżeli przeciwna wola czyniącego lub czyniących zastrzeżenie, dowiedziona nie będzie”.

¹¹ Art. 227 KCKP: „Wspólność między małżonkami, rozumie się dopiero na przypadek śmierci, jeżeli inaczej zastrzeżona nie jest. Po śmierci dopiero jednego ze współmałżonków, drugi przy życiu pozostały, staje się właścicielem połowy majątku, wazjemnie wspólności podlegającego, w dniu śmierci znajdującego się”.

¹² Art. 228 KCKP: „Za życia małżonków, wspólność ten tylko ma skutek, że mąż połowy swoich nieruchomości i kapitałów hipotekowanych, do wspólności należących, bez zezwolenia żony, a żona połowy swoich takichże nieruchomości i kapitałów, bez zezwolenia męża, nawet za upoważnieniem Sądu, ani zbywać, ani obciążać nie mogą”.

2.2. Ponadto żonie przyznane zostało przez ustawodawcę, po śmierci męża, szczególne uprawnienie polegające na prawie do zrzeczenia się wspólności¹³. Na tej drodze dochodziło do zabezpieczenia interesów majątkowych żony przed niekorzystnymi dla wdowy konsekwencjami wynikającymi z ewentualnej niegospodarności męża¹⁴.

3

Zawieranie małżeńskich umów majątkowych nie miało charakteru powszechnego, co wynikało z braku zainteresowania tym kontraktem większości społeczeństwa nie dysponującej znaczącym majątkiem¹⁵. Zrozumiałe, że po tego rodzaju rozwiązaniu sięgali przede wszystkim ludzie zamożni, pochodzący z wyższych warstw społecznych, dla których małżeństwo stanowiło przede wszystkim rodzinny kontrakt majątkowy.

Taką tendencję zaobserwować można bardzo wyraźnie w Łodzi. W pierwszych latach istnienia notariatu w tym mieście¹⁶ zawierano niewielką liczbę intercyz – zaledwie kilka rocznie¹⁷. Sytuacja zaczęła zmieniać się wraz z rozwojem Łodzi i wzrostem zamożności mieszkańców. Na początku lat sześćdziesiątych zawierano już więcej tego rodzaju umów: w 1863 r. – 32, 1864 r. – 41, 1865 r. – 31¹⁸. Natomiast w latach siedemdziesiątych XIX w., a więc w okresie najprężniejszego rozwoju miasta, ich liczba nadal wzrastała do: 71 – w 1873 r., 75 – w 1874 r., 80 – w 1875 r.¹⁹ Wśród łodzian zawierających małżeńskie umowy majątkowe odnaleźć można członków rodzin największych w mieście przemysłowców. Należała do nich między innymi Matylda Zofia Scheibler – córka Karola Scheiblera. Tej intercyzie przyjrzymy się bliżej.

¹³ Art. 230 KCKP: „Gdy między małżonkami jest wspólność majątku na przypadek śmierci, a żona męża przeżyje, służy jej wybór albo przyjąć wspólność, albo się jej zrzec”.

¹⁴ *Dyaryusz senatu...*, s. 98.

¹⁵ *Ibidem*, s. 80.

¹⁶ Pierwszą kancelarię notarialną w Łodzi założył Leopold Fryderyk de Brixen w 1841 r. – Archiwum Państwowe w Łodzi [dalej: APL], Zespół nr 135: Akta notariusza de Brixena Leopolda Fryderyka w Łodzi (1841–1847).

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ APL, Zespół nr 443: Akta notariusza Jaworskiego Marcellego w Zgierzu (1855–1872); Zespół nr 136 Akta notariusza Ferdynanda Szlimma Okręgu Zgierskiego w Łodzi (1863–1876).

¹⁹ APL, Zespół nr 136: Akta notariusza Ferdynanda Szlimma Okręgu Zgierskiego w Łodzi (1863–1876); Zespół nr 447: Akta notariusza Władysława Hertzberga w Zgierzu (1868–1874); Zespół nr 137: Akta notariusza Konstantego Placheckiego w Łodzi (1869–1902); Zespół nr 138: Akta notariusza Romana Danielewicza w Łodzi (1873–1889).

3.1. Przy zawieraniu umowy udział nupturientów wydaje się oczywisty, ale obok nich prawo przewidywało obowiązek uczestnictwa w podpisywanej umowie intercyzy innych osób.

3.1.1. Narzeczona Matylda była najstarszą córką Karola Wilhelma Scheiblera, pochodzącego z Nadrenii²⁰, który w 1848 r. przybył do Królestwa Polskiego, by siedem lat później uruchomić przy Wodnym Rynku przędzalnię bawełny. Założone zakłady, ciągle rozbudowywane, pod koniec lat sześćdziesiątych XIX w. zajmowały czołową pozycję w przędzalnictwie łódzkim, a w połowie lat siedemdziesiątych stały się największym przedsiębiorstwem włókienniczym cesarstwa rosyjskiego²¹.

Inaczej wyglądał status narzeczonego Matyldy Scheibler. Edward August Maurycy Herbst (którego zawód określono w intercyzie jako: *zarządzający zakładami fabrycznymi*²²) był początkowo (od około 1869 r.) zaledwie pracownikiem u Karola Scheiblera²³. Jednak bardzo szybko awansował i w 1874 r. został dyrektorem naczelnym w przedsiębiorstwie, by w roku następnym dostąpić zaszczytu wejścia do rodziny pryncypała²⁴.

3.1.2. Przy sporządzeniu omawianej intercyzy, poza nupturientami, obecni byli rodzice narzeczonej: Karol Wilhelm Scheibler i Anna z Wernerów Scheibler²⁵. Obowiązek ich udziału wynikał z treści art. 211 KCKP²⁶, który stanowił, że osoba małoletnia mogła co prawda zawrzeć małżeńską umowę majątkową, jednak dla jej ważności konieczna była przy jej spisywaniu obecność osób uprawnionych do wyrażenia zgody na małżeństwo. Przepis ten znalazł zastosowanie w związku z małoletniością Matyldy Scheibler, która w chwili zawierania małżeństwa miała dopiero 19 lat²⁷ (urodzona w 1856 r.²⁸) i mogła zawrzeć małżeństwo pod warunkiem uzyskania zgody ojca. Obecność matki nie była konieczna dla sporządzenia intercyzy, jednak w praktyce – co oczywiste – bardzo często przy zawieraniu tego rodzaju umów uczestniczyli oboje rodzice²⁹. Udział Anny Scheibler był uzasadniony nie

²⁰ M. Bartzczak, *Scheiblerowie historia rodu*, Łódź 1999, s. 7.

²¹ Z. Pustuła, *Scheibler Karol Wilhelm*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XXXV/3, z. 146, Warszawa–Kraków 1994, s. 427–428.

²² APŁ, Zespół nr 136 Akta notariusza Ferdynanda Szlimma Okręgu Zgierskiego w Łodzi (1863–1876), sygn. 39, intercyza nr 13273/608, s. 1.

²³ A. Rynkowska, *Herbst Edward August Maurycy*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 9, Wrocław–Warszawa–Kraków 1960–1961, s. 438.

²⁴ M. Bartzczak, *Scheiblerowie...*, s. 39.

²⁵ APŁ, Zespół nr 136: Akta notariusza Ferdynanda Szlimma Okręgu Zgierskiego w Łodzi (1863–1876), sygn. 39.

²⁶ Art. 211 KCKP: „Małoletni zdolny do zawarcia małżeństwa, zdolnym jest także zawrzeć umowę przedślubną i w niej przyjąć na siebie wszelkie zobowiązania, a nawet czynić darowizny, tak jakby był pełnoletnim; lecz umowa powinna być zawartą w asystencji osób których zezwolenie na małżeństwo jest potrzebne”.

²⁷ Akt małżeństwa nr 96 – APŁ, Zespół nr 707: Parafia ewangelicka w Łodzi p. w. św. Trójcy. „Osoby, które nie ukończyły lat dwudziestu jeden, nie mogą zawierać małżeństwa bez pozwolenia ojca” (art. 15: *Prawa o małżeństwie*).

²⁸ M. Bartzczak, *Scheiblerowie...*, s. 33; Zbigniew Pustuła podaje w *Polskim słowniku biograficznym* jako rok urodzenia Matyldy Scheibler 1858 r. – Z. Pustuła, *Scheibler...*, s. 429.

²⁹ APŁ, Zespół nr 136: Akta notariusza Ferdynanda Szlimma...

tylko istniejącą praktyką, ale także zobowiązaniem się przez nią i jej męża, w omawianej umowie, do corocznego dokonywania wypłaty określonej sumy pieniężnej na rzecz córki i zięcia oraz podarowaniem Matyldzie Scheibler wyprawy³⁰.

Obowiązek sporządzania aktów notarialnych przez dwóch notariuszy albo jednego notariusza i dwóch świadków wprowadzał art. 9 organizacji notariatu³¹. Przepis ten wskazywał ponadto, iż świadkiem czynności notarialnej mogła być wyłącznie osoba umiejąca się podpisać, zamieszkała w obrębie gminy, w której był sporządzany akt notarialny³². Świadcami takiej czynności wymaganymi przez prawo byli przy podpisywaniu intercyzy Scheiblerówny: Henryk Wadekind i Adolf Rothkehl – obaj zamieszkali w Łodzi³³.

3.2. Do zawarcia małżeńskiej umowy majątkowej między M. Scheibler i E. Herbstem doszło 13 (25) maja 1875 r.³⁴ Intercyza została sporządzona zgodnie z wymogami artykułu 207 KCKP – w formie aktu notarialnego. Uroczystość miała miejsce w *mieście powiatowem Łodzi Gubernii Petrokowskiej w domu nr 1253*³⁵, czyli w domu rodziców narzeczonej (nieruchomość o tym numerze hipotecznym, położoną w Nowej Dzielnicy przy Wodnym Rynku, nabył Karol Wilhelm Scheibler w 1853 r.³⁶) przed notariuszem Ferdynandem Szlimmem.

3.3.1. W treści umowy zostały wskazane składniki majątku posiadanego ówczesnie przez każdego z małżonków. Majątek Edwarda Herbsta stanowiła kwota pieniężna w wysokości 10 tys. rubli. Matylda Scheiber wносиła wyprawę o wartości również 10 tys. rubli w *kosztownościach, srebrze, meblach, garderobie, bieliźnie i tym podobnych przedmiotach*³⁷. Jednocześnie w intercyzie narzeczony kwitował przyjęcie wyprawy w podanej wyżej wartości³⁸. Z treści umowy wynika, że rodzice narzeczonej – Karol Wilhelm i Anna Scheiblerowie – w chwili podpisywania intercyzy nie dali córce posagu, lecz zobowiązali się do corocznej wypłaty na rzecz małżonków kwoty w wysokości 5 tys. rubli, zastrzegając sobie na przyszłość prawo

³⁰ *Ibidem*, sygn. 39, intercyza nr 13273/608, s. 1.

³¹ Art. 9 organizacji notariatu: „Akta przyjmowane będą przez dwóch Notariuszów, albo przez jednego Notariusza w przytomności dwóch świadków, obywateli krajowych, umiejących podpisać się i zamieszkałych w obrębie gminy, w której akt jest sporządzany”.

³² W artykule wykorzystano ustawę w przekładzie Stanisława Zawadzkiego, *Prawo cywilne obowiązujące w Królestwie Polskim*, t. 2, Warszawa 1861, s. 868.

³³ APŁ, Zespół nr 136 Akta notariusza Ferdynanda Szlimma..., sygn. 39, intercyza nr 13273/608, s. 2.

³⁴ Którzy zresztą jeszcze tego samego dnia podpisali akt małżeństwa (Akt małżeństwa nr 96 – APŁ, Zespół nr 707: Parafia ewangelicka w Łodzi pod wezwaniem św. Trójcy).

³⁵ APŁ, Zespół nr 136: Akta notariusza Ferdynanda Szlimma..., sygn. 39, intercyza nr 13273/608, s. 1.

³⁶ M. Bartczak, *Scheiblerowie...*, s. 21.

³⁷ APŁ, Zespół nr 136: Akta notariusza Ferdynanda Szlimma..., sygn. 39, intercyza nr 13273/608, s. 1.

³⁸ „...wyprawę tę zna narzeczony, przyjmuje ją w podanej wartości i oszacowania jej nie żąda...”. – APŁ, Zespół nr 136: Akta notariusza Ferdynanda Szlimma..., sygn. 39, intercyza nr 13273/608, s. 1.

do zastąpienia tego świadczenia odpowiednim posagiem. Uprawnienie do zamiany nie zostało ograniczone żadnym terminem, tak że rodzice Matyldy mogli to zrobić w każdej chwili, według własnego uznania: *...prócz tego rodzice narzeczonej w miejsce posagu, przeznaczają tymczasowo dla niej corocznie rubli pięć tysięcy, które oboje przyszli małżonkowie w miarę ich potrzebować będą z kasy rodzicielskiej pobiorą, a ta roczna wypłata trwać będzie tak długo, dopóki rodzice małżonkowie Scheibler nie uznają za stosowne zastąpić tę wypłatę odpowiednim posagiem*³⁹.

Zawarte w intercyzie państwa Herbstów wyszczególnienie składników majątków stanowiących własność przyszłych małżonków miało charakter dość ogólny, zwłaszcza w odniesieniu do wyprawy Matyldy. Wyliczenie takie, nazywane w praktyce „specyfikacją”, często pojawiała się w intercyzach. Jednak ponieważ jego celem było rozwianie wątpliwości co do prawa własności poszczególnych przedmiotów majątkowych, z reguły zawierało po prostu drobiazgowo wyliczenie przedmiotów, o których decydowała intercyza⁴⁰. Przyczyny nieumieszczenia specyfikacji w badanej intercyzie są trudne do ustalenia.

3.3.2. Umowa, określając zasady stosunków majątkowych między przyszłymi małżonkami, przyjmowała, iż będą one w zasadzie podlegały dwóm odrębnym ustrojom majątkowym.

Składniki majątkowe wymienione w intercyzie (walory odpowiadające kwocie dwu kroć 10 000 rubli), a więc suma pieniężna wniesiona przez Edwarda Herbstą oraz wyprawa i ewentualny posag Matyldy Schiebler miały stanowić odrębną własność i w tym zakresie podlegały wyłączności majątkowej. Ustrojowi temu miały podlegać również przedmioty ze spadkobrania lub darowizny, nabyte przez którekolwiek z małżonków (*Wnioski*⁴¹ *powyższe, wyprawa i wszystko to, co przyszli małżonkowie otrzymają, przez darowiznę lub spadek pozostaną oddzielną każdego z nich własnością*⁴²).

Natomiast w odniesieniu do składników majątkowych nabytych przez małżonków w czasie trwania małżeństwa na innej drodze (przez pracę, przemysł lub los⁴³) postanowiono, że mają one podlegać wspólności dorobkowej (*o ile majątek powiększy się przez pracę, przemysł lub los, to stanowić ma wspólność dorobkową obojga małżonków, w równych połowach*⁴⁴).

³⁹ *Loc. cit.*

⁴⁰ APE, Zespół nr 136: Akta notariusza Ferdynanda Szlimma...

⁴¹ Terminem „wnioski” oznaczano w intercyzach majątki wnoszone przez małżonków.

⁴² APE, Zespół nr 136: Akta notariusza Ferdynanda Szlimma..., sygn. 39, intercyza nr 13273/608, s. 1.

⁴³ Przez pojęcie „nabycia przez los” doktryna rozumiała znalezienie skarbu w majątku danego małżonka – W. Holewiński, *O stosunkach majątkowych między małżonkami...*, s. 105.

⁴⁴ APE, Zespół nr 136: Akta notariusza Ferdynanda Szlimma..., sygn. 39, intercyza nr 13273/608, s. 1–2.

Ponadto Matyldzie Scheibler przyznano w intercyzie szczególne uprawnienie, polegające na możliwości zrzeczenia się wspólności jeszcze w czasie trwania małżeństwa. W takim przypadku cały majątek podlegał miał ustawowemu ustrojowi majątkowemu⁴⁵. Zastrzeżenie miało zapewne chronić interesy majątkowe Matyldy Scheibler na wypadek, gdyby jej mąż okazał się być niegospodarny i doprowadził do znacznego zadłużenia majątku podlegającego wspólności. Mogłoby to narazić ją na poważne straty, stąd tego rodzaju ochrona.

Warto w tym miejscu zastanowić się nad zgodnością tej klauzuli z prawem, gdyż w świetle wprowadzonego w art. 209 KCKP ustawowego zakazu zmiany małżeńskiej umowy majątkowej w czasie trwania małżeństwa może ona budzić jednak pewne wątpliwości⁴⁶. Niezmiennosc intercyz służyć miała przede wszystkim ochronie interesów majątkowych osób trzecich przed niekorzystnymi działaniami małżonków⁴⁷. Dopuszczenie do zmiany prowadziło do sytuacji, w której osoby trzecie, na przykład wierzyciele jednego lub obojga małżonków, nie mieliby pewności co ustroju majątkowego małżonków, gdyż ten w każdej chwili mógłby zostać zmieniony. Skorzystanie przez Matyldę Scheibler z przyznanego jej uprawnienia, choć stanowiłoby jedynie wykonanie postanowień intercyzy, równocześnie prowadziło do zmiany małżeńskiego ustroju majątkowego. Możemy więc podejrzewać, że postanowienie to ma na celu obejście prawa.

Z drugiej strony warto przypomnieć, że ustawodawca w art. 230 KCKP zezwolił żonie na zrzeczenie się wspólności po śmierci męża, co także było w istocie zmianą ustroju majątkowego. Przyznanie tego uprawnienia uzasadniano właśnie dobrem żony (zob. wyżej pkt 2.2). Tym bardziej więc słuszne wydaje się uznanie prawa do zrzeczenia się wspólności jeszcze za życia małżonków, co w określonych sytuacjach pozwalałoby na szybszą i skuteczniejszą ochronę interesów majątkowych żony.

Na ocenę zgodności z prawem omawianej tu klauzuli wpływać też musi fakt, iż zamieszczona ona została w akcie notarialnym, sporządzanym przez fachowca-notariusza. Z formalnego punktu widzenia KCKP nie przewidywał zakazu takiego właśnie rozstrzygnięcia. Ponieważ wskazane zastrzeżenie chroniło – jak zaznaczyliśmy – lepiej niż przepis art. 230 interes żony, nie wydaje się, by prowadziło

⁴⁵ „Będzie jednak narzeczona w trakcie małżeństwa mogła zrzec się wspólności i, a pozostać przy tym co jej oddzielny majątek stanowi”; *ibidem*, s. 2.

⁴⁶ Art. 209 KCKP: „Po nastąpieniu obchodzie małżeństwa umowy przedślubne zmieniane być nie mogą”.

⁴⁷ „Akta notarialne nie są dla wszystkich otwarte, co jest przeszkodą dla chcących potrzebną co do stosunków majątkowych małżonków zaciągnąć wiadomość. Małżonek, mający zamiar wprowadzenia trzeciego w błąd, może kilkakrotnie umowy, cechę urzędowości mające, zawrzeć.

Wprawdzie trzeciemu w razie podobnym służyć będzie zawsze regres przeciwko małżonkowi podstępnie działającemu, lecz regres ten może stać się bezskutecznym, jeżeli przeciwnik nie ma z czego odpowiadać. Zważając więc: – że prawo więcej dążyć powinno zapobiegać złym skutkom, aniżeli zaradzać i prostować, gdy już złe nastąpiło [...] tamę nadużyciom podobnym na zawsze położyć może.” – *Dyaryusz senatu...*, s. 94.

do pogorszenia statusu osób trzecich (wierzycieli); musimy zatem zgodzić się ze stanowiskiem notariusza, który nie widział powodów, by klauzulę taką uznać za niezgodną z prawem.

3.3.3. Prawo cywilne obowiązujące w Królestwie Polskim przyznawało małżonkom prawo do uregulowania w intercyzie wzajemnych uprawnień spadkowych. W razie braku takich postanowień w umowie zastosowanie miały, zgodnie z art. 231 KCKP, przepisy zawarte w Oddziale 4 *O prawach małżonka przy życiu pozostałego do majątku małżonka zmarłego*⁴⁸. W badanej intercyzie została umieszczona klauzula dotycząca spadkobrania małżonków, jednak nie miała ona praktycznego znaczenia, o niczym nie rozstrzygała, skoro odwołano się w niej po prostu do przepisów prawa obowiązującego w chwili zawarcia umowy⁴⁹.

3.3.4. Art. 208 KCKP ustanawiał obowiązek ujawnienia w akcie małżeństwa faktu, czasu i miejsca zawarcia małżeńskiej umowy majątkowej oraz notariusza sporządzającego akt. Obowiązek ten był obwarowany sankcją nieważności, a – co za tym idzie – jego niedopełnienie skutkowało nieważnością intercyzy⁵⁰. Wykonaniu tego przepisu służyć miały: postanowienie Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Duchownych nr 1702 z 14 (26) lutego 1839 r. i postanowienie Komisji Rządowej Sprawiedliwości nr 2174 z 16 (28) lutego tego roku. Akty te polecały Prokuratorom Trybunałów, by zwracali uwagę notariuszy na konieczność umieszczenia w aktach notarialnych, zawierających małżeńskie umowy majątkowe, odpowiedniego ostrzeżenia o obowiązku wynikającym z art. 208 KCKP⁵¹.

Notariusz Ferdynand Szlimm, spisujący badaną intercyzę, w istocie zawarł w niej takie ostrzeżenie: *Objaśnił Rejent strony, że o umowie tej w akcie małżeństwa wzmianka uczyniona być powinna pod nieważnością tej umowy*⁵², a i w treści aktu małżeństwa znalazła się wzmianka o sporządzeniu tejeż umowy⁵³.

⁴⁸ Księga I, Tytuł V, Dział V.

⁴⁹ „Prócz tego dziedziczyć będzie małżonek po małżonku część jaką obowiązujące prawo przeznacza” – APŁ, Zespół nr 136: Akta notariusza Ferdynanda Szlimma..., sygn. 39, intercyza nr 13273/608, s. 2.

⁵⁰ „Umowy takowe nie będą ważne, jeżeli w akcie cywilnym małżeństwa, stosownie do art. 120 pod nrem 9. nie będą obja-wione przez wymienienie daty i miejsca ich zawarcia, oraz Urzędu aktowego, przed którym zawarte zostały”.

⁵¹ S. Zawadzki, *Prawo cywilne obowiązujące w Królestwie Polskiem*, t. 1, Warszawa 1860, s. 189–190.

⁵² APŁ, Zespół nr 136: Akta notariusza Ferdynanda Szlimma..., sygn. 9, intercyza nr 13273/608, s. 2.

⁵³ Akt małżeństwa nr 96 – APŁ, Zespół nr 707: Parafia ewangelicka w Łodzi p. w. św. Trójcy.

4

Zawarcie małżeństwa przez Edwarda Herbsta i Matyldę Scheibler było korzystne przede wszystkim dla Herbsta, dzięki niemu bowiem wstąpił do jednej z najzamożniejszych rodzin Królestwa Polskiego. Sam wówczas jeszcze nie miał wielkiego majątku, ale jego przedsiębiorczość najwidoczniej wzbudziła zaufanie Karola Wilhelma Scheiblera.

Intercyza poprzedzająca zawarcie małżeństwa została sporządzona zgodnie z przepisami obowiązującego prawa. Wątpliwości pojawiają się jedynie w związku z wprowadzeniem do umowy zapisu o prawie Matyldy Scheibler do zrzeczenia się wspólności w czasie trwania małżeństwa, choć ostatecznie klauzulę tę należy uznać za zgodną z prawem.

Zauważmy przy tym, że przyszli małżonkowie zdecydowali się na uregulowanie stosunków majątkowych na zasadach korzystniejszych dla Matyldy. Wniesiony przez nią majątek przewyższał wartość majątek narzeczonego. Mogła ona również liczyć na darowizny i spadek o znacznej wartości, ale te wszystkie składniki majątkowe miały pozostać jej wyłączną własnością. Jednocześnie wprowadzenie ustroju wspólności majątkowej składników nabytych przez pracę, przemysł i los dawało jej prawo do udziału w połowie zysków osiągniętych w czasie trwania małżeństwa, co oczywiście wiązało się z podziałem dochodów, które miał swoją pracą pozyskiwać – jak już się okazało – zawodowo bardzo operatywny narzeczonny.